

ΓΥ
ΜΝΑ
ΣΙΟ

ΔΙΚΤΥΟ
Παυσανίας 2.0
ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

**Μουσείο
Ελιάς
και Ελληνικού
Λαδιού**

**ΟΔΗΓΟΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ**

ISBN 978-960-244-176-3

© 2015, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
Αγγ. Γέροντα 6, 105 58 Αθήνα
Τηλ.: 210 3256922 | Fax: 210 3218145
piop@piraeusbank.gr | www.piop.gr

Δίκτυο Πausανίας 2.0
Από το σχολείο στο μουσείο

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΕΛΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΛΑΔΙΟΥ

Οδηγός εκπαιδευτικού
για το γυμνάσιο

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ
Άννα Καραμπατσώλη

8A Βυζαντινή π Byzantine p

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
AN IMPORTANT TECHNOLOGICAL RE

Η χρήση του νερού επέτρεπε την εισαγωγή
και την ανάπτυξη άλλων μεθόδων για
επιπλοποίηση των εργασιών
στην αλιεία.

The use of the water facilitated operations
of greater scale, making it more efficient
than any other method of olive oil production.

Η τεχνολογία παραγωγής του ελαιόλαδου
δεν διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη των ρωμαίων.
Οι αλλαγές της τελικής συνθήκης σε λίθινα
ή ξυλείνια. Λιγότερα ή περισσότερα
όλανα που αλληλοδραμούν στο Βυζάντιο εν δ

Οι πρώτοι όλοι με την ελαιόλαδο σταθήκη
Για την άσκηση πίεσης στον πολύ χρονο
α) ο μύλος σε συνδυασμό με σπείρες ή δίσκους
και το δοχείο στα πλά της ομοιότητας επ

Το λάδι διαχωρίζεται από τους άλλους
αγγείο-δοξαριστήρα είτε με υπαγωγή του
από πρώτο συλλογής του ελαιόλαδου με π

Το λάδι αποθηκεύεται σε μεγάλα πήλινα
με σάλα πλάγιου, ποσότητες εν μέρει
ή με ισοδύναμο μέσο στο έδαφος.
Τα πρώτα τεχνικά του πλάγιου
επιπέδονται με όμοια συλλογής
με κεραμικά, για μείωση από την οξείδωση
του χρώματος αλλά και για να ελαττωθεί
η σπατάλη τους.

The technology of olive oil production is
from that of Roman times. The olives were
manually operated or animal powered. The
the Hellenistic and Roman bequear to Byzant

The hair socks filled with olive pulp were
Pressure was applied using two methods:
a) the lever combined with a wooden screw
at the level of the Roman period, and b) simi

The olive oil was separated from the other
in the gizzard, the various
to insulate them from the damp earth as we

Εισαγωγικό σημείωμα

Το σχολείο του 21ου αιώνα βρίσκεται, στην παρούσα συγκυρία, σε μια δίνη κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων ύφεσης αλλά και προκλήσεων. Η σχολική τάξη, η διαδικασία της μάθησης και η παρεχόμενη γνώση καλούνται να αναζητήσουν νέους τρόπους ύπαρξης, που θα το καταστήσουν πιο ουσιαστικό και πιο αποτελεσματικό. Η συνεργασία με υποστηρικτικές δομές, η επικοινωνία με τον έξω κόσμο, οι κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές δράσεις και εμπειρίες μπορούν να συνεισφέρουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Το μουσείο του 21ου αιώνα, από την άλλη, ακολουθώντας την εποχή και τις ανάγκες της, τείνει να γίνει ένας ζωντανός οργανισμός που αποσκοπεί όχι απλώς στην επαφή και γνωριμία με τον υλικό πολιτισμό, αλλά στην ενεργή επικοινωνία και εμπλοκή των εκπαιδευόμενων (Hein, 2006, Black, 2009). Δεν είναι πια χώρος περιήγησης ανάμεσα σε βιτρίνες μεμονωμένων αντικειμένων τέχνης, αλλά χώρος μύησης στην αναζήτηση της γνώσης, στην τεκμηρίωση της πληροφορίας, στην ουσιαστική επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά στις ποικίλες εκφάνσεις της. Τα θεματικά τεχνολογικά μουσεία του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), εκφραστές αυτής της μουσειακής κατεύθυνσης, έχουν επιπλέον πολύ ξεκάθαρους στρατηγικούς στόχους: την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, τη γνωριμία με την παραγωγική δραστηριότητα ενός τόπου, την αιφορία στην εκπαίδευση, αλλά και τη στήριξη εκπαιδευτικών και βιωματικών δράσεων.

Αρκετά χρόνια τώρα επιδιώκεται εκατέρωθεν από σχολεία και μουσεία της χώρας –του Δικτύου Μουσείων ΠΙΟΠ συμπεριλαμβανομένου– η επαφή και η αλληλεπίδραση μέσω οργανωμένων επισκέψεων και εκπαιδευτικών «πακέτων» που αναδεικνύουν τον σημαντικό εκπαιδευτικό ρόλο των μουσείων και τη δυναμική σχέση ανάμεσα στο σχολείο και το μουσείο.

Το Πρόγραμμα «Δίκτυο Πausανίας 2.0: Από το σχολείο στο μουσείο» επιχειρεί ένα μεγάλο βήμα πέρα από αυτό. Η ίδια η σχολική ύλη μπορεί να διεισδύσει στο μουσείο, να συνδεθεί με τις πολυποίκιλες εκφάνσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς που αναδεικνύονται εκεί, με παραδείγματα και υποστηρικτικό υλικό, με ιδέες για βιωματικές δράσεις. Να ζωντανέψει με τις ιστορίες των αντικειμένων και τις διαδικασίες που τα δημιούργησαν, να συνοδεύσει μαθητές και εκπαιδευτικούς σε περαιτέρω εξερευνήσεις του κοινωνικού, πολιτιστικού ή περιβαλλοντικού τοπίου. Το Πρόγραμμα Πausανίας 2.0 καθιστά τα μουσεία του ΠΙΟΠ διαμεσολαβητές στις περιηγήσεις των μαθητών από το σχολείο στον έξω κόσμο. Τα μαθήματα του αναλυτικού σχολικού προγράμματος και η διδακτέα ύλη βρίσκονται στο σακίδιο των μαθητών και, κατά περίπτωση, χρησιμοποιούνται και αξιοποιούνται σε αυτή τη διαδικασία συνάντησης και αλληλεπίδρασης.

Σε αυτές τις περιηγήσεις, λοιπόν, προτείνονται στοχευμένες δράσεις, ανακαλύψεις και εμπειρίες: διαδρομές που έχουν αφετηρία το σχολείο, σταθμό το εκάστοτε μουσείο αναφοράς, ίσως κι άλλους επιλεγμένους σταθμούς, πριν από την επιστροφή στο σχολείο για την καταγραφή, τη σύνθεση και την παρουσίαση αυτής της διαδρομής.

Μέσω αυτής της προσέγγισης και συλλογιστικής, το Πρόγραμμα Πausανίας 2.0 έρχεται να ενισχύσει και να ενθαρρύνει τον σχετικά νέο θεσμό των συνθετικών εργασιών (projects) που το Πρόγραμμα Σπουδών έχει εντάξει σε γυμνάσια και λύκεια ως επιλογή εκπαιδευτικής πρακτικής η οποία εκφράζει τη φιλοσοφία του νέου σχολείου.

Τα έξι από τα μουσεία του Δικτύου Μουσείων ΠΙΟΠ (Μετάξης, Υδροκίνησης, Πλινθοκεραμοποιίας, Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου, Περιβάλλοντος Στυμφαλίας) με τις διαδρομές –προς και από αυτά– που το Πρόγραμμα Πausανίας 2.0 προσπαθεί να χαρτογραφήσει, προσφέρουν το κατάλληλο υπόβαθρο για την επίτευξη των σαφών στόχων των βιωματικών δράσεων του γυμνασίου (όπως αυτοί περιγράφονται στην πράξη 31/17-9-2013 του ΙΕΠ).

Το Πρόγραμμα Πausανίας 2.0 για το γυμνάσιο

A. Ποιοι είμαστε

Έξι εκπαιδευτικοί της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, με διαφορετική επιστημονική κατάρτιση ο καθένας (τρεις φιλόλογοι, μία μαθηματικός, ένας φυσικός, μία εικαστικός) και με συγκεκριμένους άξονες (Πολιτιστική κληρονομιά, Υλικός πολιτισμός, Άυλη πολιτιστική κληρονομιά, Περιβάλλον, και Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία), καθώς και μια εκπαιδευτικός συντονίστρια, καλούμαστε να προτείνουμε τρόπους σύνδεσης της σχολικής τάξης και ύλης με έξι από τα θεματικά τεχνολογικά μουσεία του ΠΙΟΠ, με το ευρύτερο πολιτιστικό τοπίο στο οποίο αυτά είναι ενταγμένα, αλλά και με άλλα πολιτιστικά τοπία που, κατά περίπτωση, μπορούν να αξιοποιηθούν.

B. Ο προβληματισμός και οι στόχοι μας

Γιατί να επιδιώξουν τα σχολεία δράσεις και επικοινωνία με θεματικά τεχνολογικά μουσεία και μουσεία ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς; Γιατί να απευθυνθούν τα γυμνάσια στα μουσεία για τις *βιωματικές δράσεις* τους;

- Ο παιδαγωγικός ρόλος του μουσείου δεν είναι νέα διαπίστωση. Ήδη από τον 19ο αιώνα ήταν κατανοητή η παιδαγωγική διάσταση μιας μουσειακής συλλογής. Αυτό που τελευταία επιδιώκεται από τα μουσεία, στο πλαίσιο της *παιδαγωγικής πράξης* που συντελείται σε αυτά (Νικονάνου, 2005), είναι η ουσιαστική επικοινωνία των μαθητών με το μουσείο και η προσωπική ενεργητική εμπλοκή τους στη διαδικασία της μάθησης (Hein, 2006, Black, 2009). Ο στόχος αυτός συναντά την εποικοδομητική διδακτική προσέγγιση της γνώσης, σύμφωνα με την οποία ο μαθητής οικοδομεί ενεργητικά τη γνώση, μαθαίνει *πώς να μαθαίνει*, κατασκευάζει ο ίδιος το νόημα των πραγμάτων μέσα από διαπροσωπική συζήτηση και επικοινωνία, στηριγμένος στις προϋπάρχουσες γνώσεις και εμπειρίες του (Driver, 1986, Μαυρόπουλος, 2004). Τα μουσεία, επομένως, επιφορτίζονται με την κοινωνική ευθύνη να παρέχουν, ως φορείς, παιδεία, και μάλιστα σε όσο το δυνατόν ευρύτερες και διαφορετικές ομάδες κοινού (Hein, 2006), και με αυτόν τον ενεργό, βιωματικό τρόπο.
- Τα θεματικά τεχνολογικά μουσεία, πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του θέματος που πραγματεύονται, επιχειρούν συνδέσεις με τα ευρύτερα πολιτιστικά τοπία των εκάστοτε περιοχών. Το *θέμα* του μουσείου γίνεται η αφορμή μιας ευρείας έρευνας, που αναδεικνύει τις ποικίλες διαστάσεις του (ιστορικές, κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές) (Βλάχου – Τράντα, 2010). Αυτή ακριβώς η ποικιλομορφία της πληροφορίας και των τεκμηρίων που προκύπτει από την ενδελεχή εξέταση κάθε θέματος δίνει και περισσότερες ευκαιρίες-δυνατότητες προσέγγισης του θέματος από τη διαφορετικού τύπου *ευφυΐα* του κάθε μαθητή (*θεωρία των πολλαπλών τύπων νοημοσύνης* του Gardner, 1993) και ενεργοποιεί με εξίσου ποικίλους τρόπους τη φαντασία, την αισθητική, τη συναισθηματική, ψυχική και κοινωνική ικανότητά του (Goleman, 1995).
- Η βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί τεκμήριο του νεότερου ελληνισμού και αναπόσπαστο κομμάτι της συλλογικής μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνδέεται άμεσα με την οικονομία, την κοινωνία και τον πολιτισμό του πολύ πρόσφατου παρελθόντος, επιτρέποντας έτσι τη λεπτομερή ανασύστασή του. Οι τεχνικές διαδικασίες, τα εργαλεία και οι ξεχασμένοι μηχανισμοί αναβιώνουν και επαναλειτούργουν, και μαζί τους *ξεσκουριάζει* η σχολική γνώση και αποκτά βιωματικό νόημα η διαδικασία της μάθησης.

Σε ένα πρόγραμμα σύνδεσης σχολείου-μουσείου οι εκπαιδευτικοί και μουσειοπαιδαγωγικοί στόχοι δεν μπορεί παρά να συνδέονται μεταξύ τους, να αλληλοσυμπληρώνονται και να

αλληλοτροφοδοτούνται. Αξιοποιώντας, λοιπόν, αυτήν τη σύνδεση με τα μουσεία και τα δυναμικά περιβάλλοντα μάθησης που προσφέρουν, ως εκπαιδευτικοί επιδιώκουμε:

- Να εμπλουτίσουμε τη μαθησιακή διαδικασία ωθώντας τους μαθητές σε θεματικά τεχνολογικά μουσεία, που ζωντανεύουν ποικίλες πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας.
- Να ωθήσουμε τον μαθητή να αντιληφθεί ότι η σχολική ύλη δεν είναι σελίδες ταξινομημένων ανά επιστήμη δεδομένων, αλλά σελίδες γνώσης ως αποτέλεσμα εμπειριστατωμένης έρευνας, που σε μια δυναμική διαδικασία μάθησης συνδέονται με τον πραγματικό κόσμο και τις δραστηριότητες των ανθρώπων.
- Να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ο πολιτισμός κάθε τόπου και κάθε παραγωγική δραστηριότητα βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το περιβάλλον και τη γεωγραφική θέση του.
- Να έρθουν σε επαφή με την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, και ειδικότερα με τη, λιγότερο αυτονόητα σημαντική, ιστορία της παραγωγικής δραστηριότητας ενός τόπου, ξεκινώντας από τον δικό τους τόπο.
- Να κατανοήσουν τη σημασία της διατήρησης εθίμων, πρακτικών και αντιλήψεων των παραδοσιακών κοινωνιών, με τις οποίες μπορούν ακόμη να βρουν συνδέσεις στο σπίτι τους και στην οικογένειά τους.
- Να κατανοήσουν ότι τα υλικά ίχνη του πρόσφατου ή απώτερου παρελθόντος, τα *αντικείμενα*, δημιουργήθηκαν για να επιτελέσουν μια λειτουργία σε μια κοινωνία, γι' αυτό και εμπειριέχουν νοήματα και συμπυκνώνουν πληροφορίες για την κοινωνία αυτή (Χουρμουζιάδης, 1999) – όπως ακριβώς και τα δικά τους προσωπικά αντικείμενα.
- Να ενεργοποιήσουμε το ενδιαφέρον τους για τα πράγματα μέσα από την ανακάλυψη και αφύπνιση των προσωπικών τους ενδιαφερόντων και κλίσεων (φωτογραφία, σχέδιο, δημιουργική γραφή, κατασκευές κ.λπ.) και την ενίσχυση της προσωπικής ενεργητικής συμμετοχής, αλλά και της συνεργασίας με τους διαφορετικούς *άλλους*.
- Να γίνουν ενεργητικοί παρατηρητές. Να μάθουν να *βλέπουν*, να μην προσπερνούν το μνημείο, το εργαλείο, το αντικείμενο τέχνης αλλά και καθημερινής ζωής, καθώς και το περιβαλλοντικό αποτύπωμα.
- Να χρησιμοποιήσουν εργαλεία και να παρατηρήσουν διαδικασίες, μακέτες, μηχανές που έχουν τεθεί σε κίνηση, ενισχύοντας έτσι την εμπειρική και βιωματική προσέγγιση, που αποτελεί ουσιαστικό εκπαιδευτικό στόχο του νέου σχολείου και μουσειοπαιδαγωγικό στόχο αιχμής (Βλάχου – Τράντα, 2010).
- Να υιοθετήσουν τη μέθοδο της έρευνας ως στάση ζωής. Να αποκτήσουν την κουλτούρα του ερευνητή, με την ευκαιρία της εξόδου από τη συμβατική τάξη προς το μουσείο ή το όποιο πεδίο έρευνας, αρχικά ως περιηγητές και έπειτα ως ερευνητές.
- Να μάθουν, επομένως, τι σημαίνει τεκμηρίωση, αναζήτηση οργανωμένων πληροφοριών που μπορεί να εμπλουτιστούν ή και να τροποποιηθούν, να μάθουν να απαιτούν τεκμηρίωση, να αρχίσουν να διαμορφώνουν κριτική σκέψη.
- Να γίνουν παραγωγοί περιεχομένου και όχι απλοί χρήστες των νέων τεχνολογιών, να

αναπτύξουν δεξιότητες κοινωνικής δικτύωσης με σχολεία άλλων τόπων, για μια επικοινωνία μέσω του πολιτισμού, του μουσείου και του σχολείου τους.

- Να τους ωθήσουμε να καλλιεργήσουν αισθήματα ατομικής και συλλογικής ευθύνης στη διαχείριση του υλικού, κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος.
- Στους μαθητές και αυριανούς πολίτες, που θα κληθούν να διαχειριστούν την πολιτιστική κληρονομιά τους, πρέπει να καλλιεργήσουμε στάσεις και συμπεριφορές που θα βασίζονται στη γνώση και στην προσωπική τους σχέση με αυτήν. Η γνώση και η προσωπική σχέση θα επιτρέψουν την ανάληψη πρωτοβουλιών και συμμετοχικών δράσεων για τη διάσωση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Να τροφοδοτήσουμε τη φαντασία, το πνεύμα και τις εφηβικές ανησυχίες τους με ερεθίσματα που μπορούν να προκαλέσουν απορία και έκπληξη (Νάκου, 2001), να διεγείρουν τις αισθήσεις τους, αλλά και να έχουν *νόημα* για αυτούς, *λειτουργία* και *χρήση*. Απώτερος στόχος, να καταφέρουν να αξιοποιήσουν τη σύνδεση του σχολείου με το μουσείο, με τον μοναδικό και πρωτότυπο τρόπο που μόνο η δική τους δημιουργική φαντασία μπορεί να επινοήσει, όταν θα έχει αφυπνιστεί.
- Να τους δώσουμε εντέλει την ευκαιρία –πολλές παρόμοιες ευκαιρίες– να ψυχαγωγηθούν μαθαίνοντας. Να μοιραστούν στην ομάδα τους συναισθήματα, προβληματισμούς και εμπειρίες, χωρίς άγχος επίδοσης και αξιολόγησης, χωρίς ωρολόγιο πρόγραμμα ή όποια άλλη «δέσμευση» επιβάλλει η λειτουργία ενός σχολείου, όσο δημιουργικό κι αν είναι αυτό.

Γ. Η μεθοδολογία μας

Το Πρόγραμμα Πausανίας 2.0 διακρίνεται για την καινοτομία να εφαρμόζει, ήδη από τον σχεδιασμό και τη δομή του, τις μεθοδολογικές εκπαιδευτικές αρχές της διεπιστημονικής συνεργασίας και της ομαδοσυνεργατικής προσέγγισης. Το πρόγραμμα απευθύνεται προς υλοποίηση σε εξαμελή ομάδα εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων, οι οποίοι μέσα από πέντε διαφορετικούς άξονες τοπίου (Πολιτιστική κληρονομιά, Υλικός πολιτισμός, Άυλη πολιτιστική κληρονομιά, Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία, Περιβάλλον) συνθέτουν για κάθε μουσείο μια ομαδική διεπιστημονική πρόταση υλοποίησης συνθετικών εργασιών.

Οι προτεινόμενες δραστηριότητες και τα φύλλα εργασίας των εκπαιδευτικών είναι αποτέλεσμα σχετικής έρευνας που έχει ως αφετηρία το πλούσιο υλικό των μουσείων και των πολιτιστικών τοπίων της εκάστοτε περιοχής, αλλά και άλλων *τοπίων* στα οποία, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο σύνδεσης, οδηγείται η σχετική έρευνα. Για την υλοποίηση της πρότασής τους, οι εκπαιδευτικοί βασίζονται πρωτίστως στις αρχές της διερευνητικής και της βιωματικής μάθησης. Χρησιμοποιήθηκαν, έτσι, πρωτογενείς ιστορικές πηγές, αρχειακό υλικό, σχετική βιβλιογραφία, άρθρα και συλλογές, χάρτες, φωτογραφίες, τοπογραφικά και αρχιτεκτονικά σχέδια, προφορικές μαρτυρίες και παραδόσεις, έργα τέχνης, λογοτεχνικά έργα, ταξιδιωτικά κείμενα, τραγούδια, ταινίες, καθώς και πολλές επιλεγμένες διαδικτυακές πηγές.

Με βάση το υλικό αυτό προσαρμόζονται ανάλογα και οι προτεινόμενες για τους μαθητές μεθοδολογικές τεχνικές, προκειμένου αυτοί να εργαστούν σε ομάδες, ανάλογα με τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά τους. Τα φύλλα εργασίας εντάσσονται στο πλαίσιο μιας δραστηριότητας-ένανυσμα για προσανατολισμό της έρευνας, του βλέμματος και της σκέψης, και δεν αντιμετωπίζονται ως κριτήρια αξιολόγησης. Εναπόκειται στον εκπαιδευτικό να συζητήσει και να προσανατολίσει –όσο μπορεί– προς το επιστημονικά αποδεκτό τους μαθητές. Έτσι:

Στον άξονα της Πολιτιστικής κληρονομιάς (φιλόλογος), οι μαθητές ως περιηγητές βρίσκουν στον χώρο και στον χάρτη κτήρια (ή κατάλοιπα) πολιτιστικής κληρονομιάς, τα τοποθετούν στον χρόνο, παρατηρούν υλικά και τρόπους κατασκευής, καταγράφουν, φωτογραφίζουν, ερευνούν ιστορικά γεγονότα και σχετικά κοινωνικά ζητήματα. Συζητούν και αντιπαραθέτουν απόψεις για θέματα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στον άξονα της Άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (φιλόλογος), οι μαθητές καλούνται να ασκηθούν γλωσσικά με εκφράσεις και γνωμικά, να βρουν και να καταγράψουν έθιμα και δοξασίες, να περιγράψουν αντικείμενα και πρακτικές των παραδοσιακών κοινωνιών, να ερμηνεύσουν μύθους και συμβολισμούς, αλλά και να πραγματοποιήσουν δραματοποιήσεις, παιχνίδια ρόλων, αφηγήσεις ιστοριών κ.λπ.

Στον άξονα του Υλικού πολιτισμού (φιλόλογος και μαθηματικός) οι μαθητές καλούνται να ασκηθούν στην παρατήρηση αντικειμένων και τεχνικών διαδικασιών, στη σύγκριση, κατάταξη, περιγραφή, καθώς και στην αναζήτηση χρήσης, λειτουργίας, νοήματος και συμβολισμών. Να κατανοήσουν πώς εφαρμόστηκε η επιστήμη στην παραγωγική διαδικασία και να ασκηθούν σε μετρήσεις, υπολογισμούς, σχήματα και φυσικές ιδιότητες των αντικειμένων, σε διαγράμματα κατάταξης και σύγκρισης, αλλά και στην επίλυση απλών προβλημάτων που συνδέονται με τη χρήση των αντικειμένων στην καθημερινή ζωή.

Στον άξονα της Σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας (εικαστικός), οι μαθητές καλούνται να ασκηθούν στην παρατήρηση έργων τέχνης και αντικειμένων, τη δημιουργική έκφραση μέσω ζωγραφικής, σχεδίου και κατασκευών, στην εικαστική διερεύνηση, αλλά και την αισθητική απόλαυση.

Στον άξονα του Περιβάλλοντος (φυσικός), οι μαθητές καλούνται να ασκηθούν στην παρατήρηση του φυσικού κόσμου, στο πείραμα, στην αναζήτηση των στοιχείων που προσδιορίζουν την αειφόρο ανάπτυξη, αλλά και όσων την εμποδίζουν. Επίσης, να προβληματιστούν σχετικά με την αειφορική διαχείριση του περιβάλλοντος σε παραγωγικές διαδικασίες που χάθηκαν –και για ποιους λόγους– αλλά και σε σύγχρονες που τις αντικατέστησαν.

Σε όλους τους άξονες, η σύνθεση και η οργανωμένη παρουσίαση των ομαδικών εργασιών ολοκληρώνει την προσπάθεια, ενώ μια έκθεση φωτογραφίας, ένα λεύκωμα, μια συλλογή συγκεκριμένων αντικειμένων ή απλών αναμνηστικών, την κάνει γνωστή και στην υπόλοιπη σχολική κοινότητα.

Δ. Το υλικό και οι προοπτικές του

Το υλικό που ετοιμάσαμε με τον προβληματισμό και τη μεθοδολογία που αναφέρθηκε πιο πάνω περιλαμβάνεται σε έξι φακέλους, έναν για κάθε μουσείο. Κάθε φάκελος μουσείου περιλαμβάνει έναν οδηγό εκπαιδευτικού, πηγές, βιβλιογραφία, καθώς και φύλλα εργασίας σε πέντε ενότητες, όσες και οι άξονες τοπίου.

Κάθε θεματικό τεχνολογικό μουσείο αποτέλεσε για μας μια περίπτωση μελέτης, και με αυτό τον τρόπο προτείνουμε να αξιοποιηθεί. Μπορεί να αποτελέσει μια πρόταση τρόπου υλοποίησης βιωματικών δράσεων, πολιτιστικού ή περιβαλλοντικού προγράμματος, ή εκπαιδευτικού σεναρίου με θέμα συγκεκριμένη διδακτική ενότητα μαθήματος του σχολικού προγράμματος. Σε έντυπη ή διαδικτυακή μορφή, το υλικό αυτό σχεδιάστηκε για να συνδέσει το πλούσιο περιεχόμενο έξι μουσείων του Δικτύου Μουσείων ΠΙΟΠ με τη σχολική μαθησιακή διαδικασία, που αναζητά να εμπλουτίσει και να ανατροφοδοτήσει την καθημερινότητά της, αλλά και να βγει έξω από τα όρια της σχολικής αίθουσας, σε μουσεία και πολιτιστικά τοπία. Είναι μια πρόταση που μπορεί

να χρησιμοποιηθεί από τον κάθε εκπαιδευτικό επιλεκτικά και, φυσικά, επιδέχεται εμπλουτισμό, βελτιώσεις, προσθήκες, τροποποιήσεις. Φιλοδοξεί, όμως, να αποτελέσει τη βάση ώστε να συνεχιστεί η παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού, μέσω των μουσείων, με άξονες τον *πολιτισμό* σε όλες τις μορφές του, αλλά και το *περιβάλλον* – άξονες που θα πρέπει σταθερά να συνδεθούν με την εκπαίδευση, τους στόχους της και την πραγμάτωσή τους.

Όσο και αν φαίνονται δύσκολες οι έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς, της βιομηχανικής κληρονομιάς, της παραγωγικής δραστηριότητας, του πολιτιστικού τοπίου για το γυμνάσιο, οι μαθητές σταδιακά θα τις αφομοιώσουν. Εξάλλου, αυτό που πρέπει πρώτα να κάνουν είναι να δουν με τα μάτια τους, να αγγίξουν, να νιώσουν, να προβληματιστούν και, εντέλει, να κατανοήσουν πως πίσω από κάθε μουσειακό αντικείμενο ή πολιτιστικό τοπίο βρίσκεται ο άνθρωπος, που μόχθησε, δημιούργησε, καταπονθήκε, αλλά συνέχισε. Θα χρειαστούν την έμπρακτη βοήθειά μας, αλλά και τον ενθουσιασμό και τη διάθεσή μας να τους συνοδεύσουμε στη διαδρομή. Όμως, όσο σύνθετο και αν είναι το έργο μας, εξίσου σημαντικές και γοητευτικές είναι και για μας τους εκπαιδευτικούς αυτές οι *περιηγήσεις*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βλάχου, Ε. & Τράντα, Α. (2010). Παιχνίδια ανακάλυψης στα Μουσεία του ΠΙΟΠ. *Εκπαιδευτικές δράσεις για την πολιτιστική κληρονομιά και το περιβάλλον 2008-2009*, Πρακτικά ημερίδας (26.6.2009), Α. Τσιπούρη, Ε.-Μ. Πισιάβα (επιμ.). Αθήνα: Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων / Ελληνικό Τμήμα, σσ. 36-48.
- Black, Gr. (2014²). *Το ελκυστικό μουσείο. Μουσεία και επισκέπτες* (μτφρ. Σόνια Κωτίδου). Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Driver, R., Guesne, E. & Tiberghien, A. (1985). *Οι ιδέες των παιδιών στις φυσικές επιστήμες*. Αθήνα: ΕΕΦ / Τροχαλία.
- Gardner, H. (1993). *Intelligence Reframed. Multiple Intelligences for the 21th Century*. New York: Basic.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam.
- Hein, G.E. (2012). Μουσειακή εκπαίδευση. Στο Sharon McDonald (επιμ.) *Μουσείο και μουσειακές σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός* (μτφρ. Δήμητρα Παπαβασιλείου). Αθήνα: ΠΙΟΠ, σσ. 471-487.
- Μαυρόπουλος, Α. (2004). *Στοιχεία διδακτικής μεθοδολογίας*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Νάκου, Ε. (2001). *Μουσεία: εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Αθήνα: Νήσος.
- Νικονάνου, Ν. (2005). Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία. *Τετράδια Μουσειολογίας 2*, 18-25.
- Χουρμουζιάδης, Γ. (1999). *Λόγια από χώμα*. Σκόπελος: Νησίδες.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΔΙΟΥ

Σκεπτικό – Προβληματισμός

Το ελαιόδεντρο, ως αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνικού τοπίου, και το λάδι, ως βασικό συστατικό της ελληνικής κουζίνας, είναι οικεία, δεδομένα, περισσότερο ή λιγότερο ενταγμένα στην καθημερινή ζωή των Ελλήνων, άρα και των μαθητών και μαθητριών μας. Τι καινούργιο και σημαντικό μπορεί να προσφέρει στους μαθητές γυμνασίου η επίσκεψη στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη και οι συνακόλουθες δράσεις και δραστηριότητες που προτείνει το Πρόγραμμα Πausανίας 2.0;

- Το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού διατρέχει την ελληνική ιστορία αναζητώντας και διαπιστώνοντας σε κάθε φάση της τη διαρκή στενή σχέση της ελιάς και του λαδιού με τον ελληνικό πολιτισμό στο σύνολό του. Παρακολουθεί έτσι τις πρώτες τεκμηριωμένες μαρτυρίες παρουσίας της ελιάς και του λαδιού στον ελληνικό κόσμο, αναδεικνύει τον ρόλο του λαδιού στην ελληνική οικονομία κατά τη διάρκεια διαδοχικών ιστορικών περιόδων, αλλά και τον τρόπο αποθήκευσης, μεταφοράς και εμπορίας του. Υπογραμμίζει τη σημασία του στη διατροφή, στον φωτισμό, τον αθλητισμό και την περιποίηση του σώματος, στη λατρεία, στα έθιμα και στις δοξασίες των παραδοσιακών κοινωνιών, καθώς και την έμπνευση και τους συμβολισμούς που έδωσε στην τέχνη. Παράλληλα, παρουσιάζει τους τρόπους καλλιέργειας της ελιάς και τις ποικιλίες της, τους τρόπους συγκομιδής του καρπού και παραγωγής λαδιού, καθώς και την εξέλιξη των ελαιοτριβείων/ελαιοπιεστήριων μέσα στον χρόνο.

Αντικείμενα αυτών των ποικίλων χρήσεων (μαγειρικά σκεύη, πιθάκια αποθήκευσης, δοχεία μεταφοράς, αγγεία με αρωματικά έλαια, λυχνάρια, καντήλια κ.ά.), αλλά και εργαλεία και μηχανισμοί για την παραγωγή του λαδιού, εκτίθενται μαζί με επεξηγηματικά κείμενα, χάρτες, εικόνες και φωτογραφίες, συνθέτοντας το πολύχρωμο παζλ του πολιτισμού της ελιάς. Η έρευνα και η επιστημονική τεκμηρίωση βρίσκονται πίσω από κάθε πληροφορία και κάθε αντικείμενο. Παράλληλα, η μουσειογραφική εκφορά των εκθεμάτων υπογραμμίζει αυτή την αναγκαία και ικανή συνθήκη, προκειμένου να αντιληφθούν οι μαθητές και οι μαθήτριες την αλήθεια της διαχρονικά σημαντικής σχέσης των Ελλήνων με την ελιά και το λάδι.

- Τα επιστημονικώς τεκμηριωμένα αυτά δεδομένα αξιοποιούνται στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού με έναν επιπλέον τρόπο, δημιουργικό και βιωματικό: τη λειτουργική αποκατάσταση των σωζόμενων μηχανισμών των αρχαίων ελαιοτριβείων, τις μεγάλες κινούμενες μακέτες και τις ψηφιακές εφαρμογές, που ζωντανεύουν αρχαίες και παραδοσιακές πρακτικές και μεθόδους. Έτσι, οι μαθητές-επισκέπτες βλέπουν με τα μάτια τους την τεχνολογία ελαιοπαραγωγής στον ελλαδικό και ευρύτερο μεσογειακό κόσμο, από τα προϊστορικά χρόνια έως τον 20ό αιώνα, τη λειτουργία και την κίνηση των μηχανισμών που παράγουν λάδι, τώρα και κάποτε. Παράλληλα, το παλαιό κτήριο της Ηλεκτρικής Εταιρείας Σπάρτης, το οποίο διαμορφώθηκε σε Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, είναι ένα βιομηχανικό κτήριο της εποχής του Μεσοπολέμου και δείγμα του τρόπου με τον οποίον η βιομηχανική κληρονομιά μπορεί να αξιοποιηθεί και να αναδειχθεί, με νέα χρήση, ως μουσείο.

Ο «Παυσανίας» στη Σπάρτη

Το υλικό του Μουσείου Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού βασίζεται στα αποτελέσματα εκτεταμένης έρευνας για την ιστορία της καλλιέργειας της ελιάς και της παραγωγής λαδιού στην Ελλάδα. Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό του Προγράμματος Παυσανίας 2.0 για το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη περιέχεται στις πέντε ενότητες (όσες και οι άξονες τοπίου) που ακολουθούν. Βασίστηκε στο υλικό της έρευνας και της μουσειακής έκθεσης, αλλά προσαρμόστηκε και επεκτάθηκε για τις ανάγκες της σχολικής τάξης και της πραγματικής ζωής των μαθητών, ακολουθώντας τους εκπαιδευτικούς στόχους ανά άξονα.

Στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού αντιλαμβάνεται κανείς, με τεκμηριωμένο και βιωματικό τρόπο, πόσο σταθερή υπήρξε πάντα η σχέση των Ελλήνων με τον καρπό της ελιάς και το λάδι, στο πλαίσιο των ιστορικών και κοινωνικών εξελίξεων. Πόσο σταθερές, στον κύκλο των εποχών κάθε χρόνου, οι εργασίες για τη φροντίδα του δέντρου, η ώρα της συγκομιδής και της παραγωγής, πόσο σταθερή η διατροφική αξία της ελιάς και του λαδιού στο καθημερινό τραπέζι, πόσο σταθερός ο πολιτισμός τους.

Σταθερή αξία, που γεννά αίσθημα σεβασμού και συλλογικής ευθύνης για το μέλλον αυτών των προϊόντων της ελληνικής γης, και αφορά, επομένως, πρωτίστως εμάς, τους μαθητές μας και τους κοινούς εκπαιδευτικούς μας στόχους.

προτεινόμενο σενάριο μαθητών

Αφιέρωμα: Η ελιά και το λάδι

Τον φετινό Νοέμβριο πραγματοποιήσαμε με το σχολείο μας επίσκεψη σε ελαιώνα της περιοχής μας, και, μάλιστα, βιολογικής καλλιέργειας. Συζητώντας με την καθηγήτρια της Οικιακής Οικονομίας, που οργάνωσε την επίσκεψη, για την καλλιέργεια της ελιάς και για την παραγωγή του λαδιού, διαπιστώσαμε πως είναι πολύ σπουδαίο θέμα για τη ζωή των Ελλήνων. Αποφασίσαμε, έτσι, να οργανώσουμε ένα αφιέρωμα για τα πολύτιμα αυτά προϊόντα στο επόμενο τεύχος της ηλεκτρονικής Σχολικής Εφημερίδας του Γυμνασίου μας.

Ένα αφιέρωμα βέβαια δεν είναι απλή ιστορία... Έπρεπε εμείς, που θα αποτελούσαμε τη συντακτική ομάδα, να οργανώσουμε την έρευνά μας. Η καθηγήτριά μας είχε την ιδέα να στρέψουμε πρώτα την προσοχή μας στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη, που με τη σύγχρονη μουσειολογική ματιά του θα μας μιλούσε από μόνο του για τη διαχρονική σχέση των Ελλήνων με την ελιά και το λάδι.

Εκείνη οργάνωσε την επίσκεψη στο μουσείο. Μας πρότεινε όμως να ξεκινήσουμε την έρευνά μας πριν από την επίσκεψη και να την ολοκληρώσουμε ύστερα από αυτήν, έχοντας πάρει ιδέες από το πλούσιο υλικό του μουσείου. Για να οργανώσουμε την αναζήτησή μας και να δούμε σε πόσα διαφορετικά μονοπάτια θα μας οδηγούσε η γνωριμία μας με τον πολιτισμό της ελιάς, ετοίμασε η ίδια, σε συνεργασία με άλλους εκπαιδευτικούς του σχολείου, φύλλα εργασίας με δραστηριότητες, που θα μας βοηθήσουν να ριζούμε φως σε θέματα που δεν έχουμε τον χρόνο στα μαθήματά μας να εξετάσουμε αναλυτικά. Το μόνο που έπρεπε να κάνουμε εμείς ήταν να δούμε με ποιον τομέα θέλαμε να ασχοληθούμε, με βάση τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις μας. Έτσι, χωριστήκαμε ως εξής:

Ο Ιωάννης είπε πως του αρέσει να ψάχνει τους χάρτες, να περιηγείται στον πραγματικό χώρο, να παρατηρεί και να φωτογραφίζει τα κτήρια και να ψάχνει την ιστορία τους, την ιστορία των ανθρώπων που τα δημιούργησαν, να έχει άποψη για τη διαχείριση και το μέλλον τους. Η πόλη της Σπάρτης και η ευρύτερη κοιλάδα του Ευρώτα αποτελούν, εξάλλου, ιδιαίτερο πολιτιστικό τοπίο από τα αρχαία χρόνια έως σήμερα. Επέλεξε έτσι την ανάλογη θεματική ενότητα και τα σχετικά φύλλα εργασίας. [ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ]

Η Ιωάννα είπε πως προτιμά τους μύθους για την ελιά, τις μνήμες από τις αγροτικές ασχολίες των Ελλήνων, τις δοξασίες, τα έθιμα, τα τραγούδια, τις συνταγές με λάδι της ελληνικής κουζίνας. Της αρέσει να ψάχνει στην ελληνική γλώσσα σχετικές εκφράσεις και γνωμικά, και στην παράδοση τις ποικίλες χρήσεις της ελιάς και του λαδιού, καθώς και τους συμβολισμούς τους. [ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ]

Ο Δημήτρης και η Παναγιώτα συμφώνησαν πως προτιμούν να ασχοληθούν με τα αντικείμενα που συνδέονται με τις ελαιουργικές δραστηριότητες, τα εργαλεία και τους μηχανισμούς παραγωγής. Να παρακολουθούν την αλυσίδα της παραγωγής λαδιού, να αναγνωρίζουν τα αντικείμενα των ποικίλων χρήσεών του, να περιγράφουν και να αναζητούν τη λειτουργία και τη σημασία τους. Η Παναγιώτα, που της αρέσουν τα μαθηματικά, δήλωσε πως με το

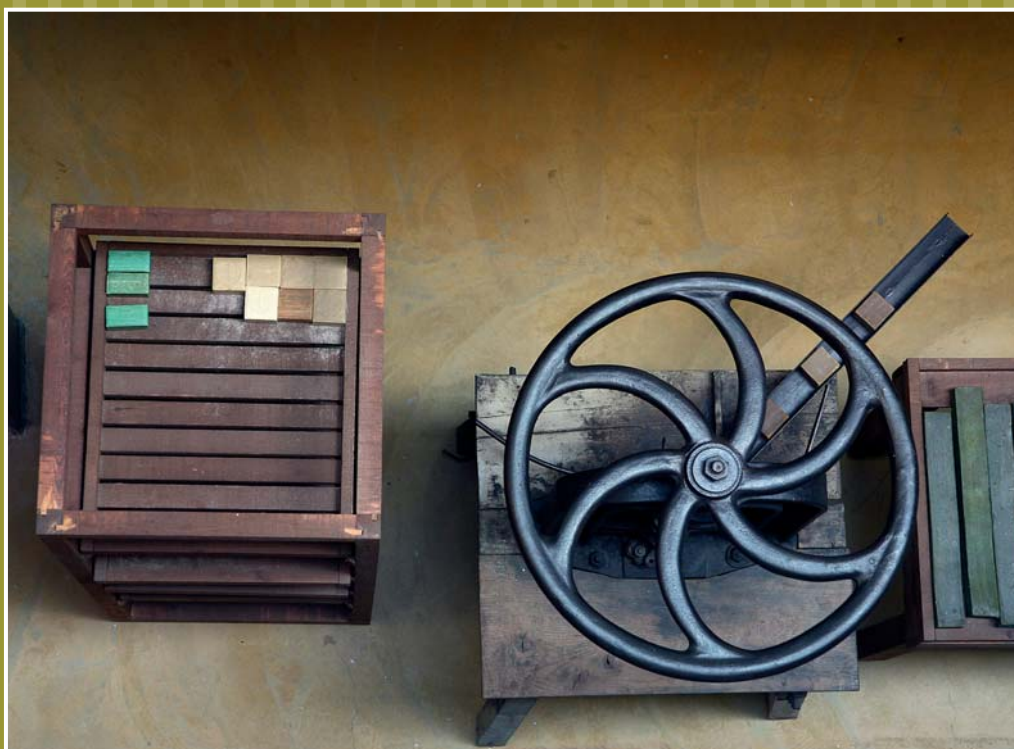
ζύγισμα, την αποθήκευση, τη μεταφορά και το εμπόριο του λαδιού θα είχε πολλές ευκαιρίες να κάνει υπολογισμούς, να συγκρίνει τρόπους παραγωγής και να σταθμίσει τα κριτήρια αναγνώρισης της ποιότητας του προϊόντος. [**ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΓΛΩΣΣΑ – ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ**]

Η Χριστίνα παραδέχτηκε πως είναι καλλιτεχνική φύση και πως της δίνει χαρά να παρατηρεί ποια θέση είχαν στην τέχνη η ελιά και το λάδι, από τη μυθολογία στα αρχαία χρόνια έως τους συμβολισμούς τους στη σύγχρονη ζωγραφική. Την εμπνέουν, επίσης, τα χρώματα και τα σχήματα της ελιάς και των σκευών χρήσης του λαδιού, προκειμένου να κατασκευάσει και να σχεδιάσει τα δικά της διακοσμητικά ή χρηστικά αντικείμενα. [**ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ**]

Ο Γιάννης, που ενδιαφέρεται ενεργά για το περιβάλλον, δήλωσε πως θα αναλάμβανε να ψάξει την οικολογία του ελαιόδεντρου, τη χημική σύσταση του λαδιού και τα στοιχεία που καθορίζουν τη διατροφική, καλλυντική, φαρμακευτική και φωτιστική του χρήση και αξία. Θα ήθελε επίσης να γευτεί και να πειραματιστεί, να μετρήσει τα οξέα και να μάθει να αξιολογεί το λάδι και τις ελιές ως γευσιγνώστης, ως χημικός και διατροφολόγος. [**ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ**]

Θα χρειαστεί να μελετήσουμε χάρτες και φωτογραφίες, έργα τέχνης, λογοτεχνικά έργα, μύθους, έθιμα, τραγούδια, εφημερίδες, διαδικτυακό υλικό, αλλά και αρχαικές πηγές και ειδικά άρθρα. Επιπλέον, θα χρειαστεί να κάνουμε περιηγήσεις, φωτογραφίσεις, σχέδια, συνθέσεις, πειράματα, υπολογισμούς, ταξινομήσεις, αφηγήσεις και διαλόγους, να εκφέρουμε τεκμηριωμένες απόψεις. Θα είναι ομαδική και δημιουργική δουλειά. Και όταν θα την έχουμε ολοκληρώσει, θα αποτελεί μια συνθετική εργασία και μαζί ένα αφιέρωμα για την εφημερίδα μας που θα μπορείτε να τα δείτε όλοι. Θα χαρούμε πολύ να μας πείτε τη γνώμη σας για την περιήγησή μας στον κόσμο της ελιάς και του ελληνικού λαδιού!

Η Συντακτική Ομάδα της Σχολικής Εφημερίδας του Γυμνασίου

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΠΙΟΠ

Κωνσταντίνος Καρτάλης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Έλια Βλάχου, Υπεύθυνη ΠΙΟΠ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Χριστόδουλος Ρίγγας, Μαρία Φασουλά, Ντορίνα Μοσχονά

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Αλεξάνδρα Τράντα, Άννα Καλλινικίδου

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟΥ

Μαρία Κασμά

ΟΜΑΔΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ:

Άννα Καραμπατσώλη, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, DOCTORAT EN LETTRES ET SCIENCES HUMAINES

ΑΞΟΝΑΣ / ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

Γιάννης Κατσάνος, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, MASTER EN ARTS, LETTRES, LANGUES ET CIVILISATIONS

ΑΞΟΝΑΣ / ΑΨΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

Ιωάννα Ηλιοπούλου, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, Μ.Δ.Ε. ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

ΑΞΟΝΑΣ / ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ:

Δημήτρης Μαρκαντωνάτος, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, Μ.Α. ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Παναγιώτα Αργύρη, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ, MSC ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ, MSC ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

ΑΞΟΝΑΣ / ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ:

Χριστίνα Παπαδάκη, ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ, Δ.Π.Μ.Σ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ «ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ-ΧΩΡΟΣ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΑΞΟΝΑΣ / ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ:

Γιάννης Αγγελής, ΦΥΣΙΚΟΣ, MASTER OF ENVIRONMENTAL STUDIES

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρέας Παππάς

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Μαρία Ζαχαριουδάκη

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Μάρκος Κουκλάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Δέσποινα Παπαγιαννοπούλου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

M-S Press A.E.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

POLARIS Εκδόσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ:

Ουρανία Καραγιάννη, Μαρία Δασκαλάκη

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ
ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ**

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

**ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ**
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

**ΕΣΠΑ
2007-2013**
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ISBN 978-960-244-176-3